

60 Yıl Sonra Bursa'da Tanpınar Zamanı

Editör:
Dr. Yahya Aydın

Bursa, 2022

© Yıldırım Belediyesi Kùltür Yayınları

60 YIL SONRA BURSA'DA TANPINAR ZAMANI

Editör

Dr. Yahya Aydın

Proje Koordinatörü

Taner Taştekin

1. Baskı Bursa, Ağustos 2022

ISBN 978-605-71671-0-1

Mizanpaj

DBY Ajans

Baskı-Cilt

Kùltür Sanat Basımevi

Matbaa Sertifikası No: 44153

YILDIRIM BELEDİYESİ

Ahmet Taner Kışlalı Meydanı No: 2 16330 Yıldırım / Bursa
444 16 02 • www.yildirim.bel.tr • info@yildirim.bel.tr

BEŞ ŞEHİR'DE TÜRÖÜ VE ERZURUM BÖLÖMÜNDEKİ TÜRÖÜLER

*İsmail Bingöl**

Özet

Türküler; halkımızın dünyasında kendine özgü bir yer edindiğı gibi, kültür ve sanat adamlarımızı da etkilemiş, eserlerinde yer vermelerini sağlamıştır. Bunlardan biri de Ahmet Hamdi Tanpınar... Ona göre; “Anadolu kadınları, bu türkülerle, redif, ihtiyat, müstahfaz adlarıyla evlerinden alınan, bir daha memleketlerine dönemeyen erkeklerine ağlıyorlardı.” Yine Anadolu insanının his dünyasını dolduran ve onu eski sevdaların yakıcı ve inceltici zamanlarına geri götüren türküleme dönüşü; “hayatın kendi bünyesine bir geri dönüş olarak” görüyordu. Çünkü Tanpınar, “eserlerinde yalnız türküleme yer vermekle kalmamış, bu türküleme bağı olarak Anadolu insanını hemen her yönüyle dile getirmiş; âdeti türkülerden hareketle Anadolu insanı üzerinde pek çok sosyal değerlendirmelerde bulunmuş, bu insanların psikolojisini yansıtmaya” çalışmıştır. Biz de bildirimizde, Türk

* TRT Erzurum Radyosu, Prodüktör,bingolismail@gmail.com

musikisine ve bu musikinin milletimizin hayat serüveninde ne kadar önemli olduğuna yazılarında ve romanlarında yer veren yazarın bu yönüne değinip, asıl olarak da “Beş Şehir” adlı eserindeki türküler ve Erzurum bölümünde yörenin türkülerine bakışını ele almaya çalışacağız.

Giriş

Türküler, Türk kültürünün temel unsurlarından biridir. Türküler yaşadıkça, bu vatanın da yaşayacağını düşünen ve türküsüz kaldığında kendini gurbette hisseden insanımız için hiç miadı dolmaz. Her devirde, sevdalarını bulup, dirliği ve birliği çağrıştırmaya, yürekleri birbirine bağlamaya, gönülleri dağlamaya devam edecektir türküler. Halkımızın dünyasında kendine özgü bir yer edindiği gibi, kültür ve sanat adamlarımızı da etkilemiş, eserlerinde türküler yer vermelerini sağlamıştır.

Bunlardan biri de edebiyatımızın önemli isimlerinden olan Ahmet Hamdi Tanpınar... Ona göre; **“Anadolu kadınları, bu türkülerle, redif, ihtiyat, müstahfaz adlarıyla evlerinden alınan, bir daha memleketlerine dönemeyen erkeklerine ağlıyorlardı.”** Yine Tanpınar, Anadolu insanının his dünyasını dolduran ve onu eski sevdaların yakıcı ve inceltici zamanlarına geri götüren türkülerle dönüşünü; **“hayatın kendi bünyesine bir geri dönüş olarak”** görüyordu. O, çeşitli eserlerinde türküler üzerinde durmuş, onları kendince yorumlamıştır. Çünkü Tanpınar, *“eserlerinde yalnız türkülerle yer vermekle kalmamış, bu türkülerle bağlı olarak Anadolu insanını hemen her yönüyle dile getirmiş; âdeta türkülerden hareketle Anadolu insanı üzerinde pek çok sosyal değerlendirmelerde bulunmuş, bu insanların psikolojisini yansıtmaya”* çalışmıştır.

Biz de bildirimizde, eserlerinde Türk musikisine ve bu musikinin milletimizin hayat serüveninde ne kadar önemli olduğuna

yazılarında ve romanlarında yer veren yazarın bu yönüne değinip, asıl olarak da “Beş Şehir” adlı eserinin Erzurum bölümünde yörenin türkülerine bakışını ele almaya çalışacağız.

Ahmet Hamdi Tanpınar'da Musiki

Türk aydınları içinde genel olarak halk edebiyatının değişik türlerine, özel olarak da türkülere yer veren isimlerin başında Tanpınar'ın geldiği söylenebilir.

Yazar, eserlerinde sadece türkülere yer vermekle kalmamış, bu türkülere bağlı olarak Anadolu insanını hemen her yönüyle anlatmaya çalışmış, türkülerden yola çıkarak Anadolu insanı hakkında birçok sosyal tahlillerde bulunmuş, bu insanların psikolojisini yansıtmaya çalışmıştır.¹

Oysa Tanpınar hakkında yazılan yazılarda, üzerinde en az durulan yönlerinden biri, Türk halk edebiyatı ve özellikle halk türkülerine bakışıdır.² Eserlerinde musiki üzerinde önemle duran Tanpınar hakkında kapsamlı bir monografi çalışması yapan Orhan Okay, onun bu tarafıyla ilgili olarak şunları yazmaktadır:

“Özellikle Batı resim sanatı ve Batı klasik müziği ile Türk musikisinin, başta edebi eserleri olmak üzere, denemelerine ve diğer yazılarına, mektuplarına, günlüklerine yansımış izleri, bunları çok değişik imajlarla yorumlaması, sembolik ve metaforik ifadelerle açıklama gayretleri, üzerinde ayrıca durulması gereken konulardır. Tanpınar'ın hemen hiçbir edebiyatçımızda örneğine rastlayamayacağımız kadar zengin olan kültürünün verileri bugüne kadar yeteri derecede ele alınmış değildir. Daha çok Türk musikisiyle, kısmen de Batı musikisiyle ilgili olarak yapılmış birkaç

¹ Nurettin Albayrak, Tanpınar'ın Türküsü, İstanbul 2016, s.13

² A.g.e.s.14.

çalışma da yeterli değildir.”³ Nitekim Huzur’da musiki üzerine müstakil bir çalışma yapmış olan Erdoğan Erbay, “*Huzur*’da huzuru sağlamanın yegâne yolu musikidir.” diyerek, yukarıdaki görüşleri desteklemektedir.⁴

Bunu Tanpınar’ın kendisi de şu cümlelerle ifade etmektedir: “Musiki dinlerken kendi meleşime teslim olurmuş gibi olurum; beni taşıdığı tehlikeli uçurumlarda ömrümün en güzel maderasını yaşarım. Hülâsa onunla beslenirim. Belki bilgisizliğimin imtiyazı, belki aşabımın bir ihtiyacı, hiçbir san’at, hatta çok sevdiğim resim ve o kadar muhteşem mimarî bile beni bütünüyle cahili olduğum bu san’at kadar mesut edemediler, diyebilirim.”⁵

“Huzur’da, Tanpınar’ın musikiye yüklediği misyon, insanı mistik dünyalara götüren ya da o dünyaya yolaçan bir vasıta olarak gerekli yolu hissettirme kaygısıdır.”⁶

Tanpınar, “Billhassa romanlarında, roman kahramanlarını mutlaka musikiyle ilişkilendirip onların ağzından bu konu ile ilgili görüşlerini dile getiren yazar, Huzur romanında bunu oldukça başarılı bir şekilde ortaya koymuştur.” Huzur’da, her ferdin bir musukî dünyasının varlığına şahit oluruz. Her ferdin, her toplumun, her devrin birer birer ya da topluca yaşadıkları hayatların teferruatını bir musiki eseri destanlaştırır. Her musiki eseri, ortaya çıkışından başlayarak, bugüne gelinceye kadar, her fert ve her devre ait hayat parçalarını bir araya toplayarak ortaya konulan yapının adıdır.”⁷

³ A.g.e.s.27

⁴ A.g.e.s.29

⁵ Tanpınar, Ahmet Hamdi, Yaşadığım Gibi; Dergâh Yayınları İstanbul 2000.s.178.

⁶ Erbay, Erdoğan, Doğumunun Yüzyüncü Yılında Tanpınar’ın Huzur’unda Musikinin Büyüklü Dünyası, Erzurum. 2001 s.88

⁷ Erbay, a.g.e.s.13

Şiir estetiğini “musiki ve rüya” üzerine kurduğunu söyleyen Tanpınar’ın alaturka musiki ile ilgili olarak 1946 yılında yazdığı bir yazıda teklif ettiği; fakat bugüne kadar henüz tam manasıyla gerçekleştirilemeyen önemli bir arzusundan söz ederim:

“Bizde belki de mimarî kadar ehemmiyetli bir sanat olan ve millî dehayı zannettiğimizden çok fazla aksettiren alaturka mûsikînin tam bir diskoteğini yapmamız lâzımdır. Türk İstanbul’un beşyüzüncü yıldönümünde, dünyaya, beş asır Boğaz sularına akseden bu mûsikî bütün eb’ad ve kudretiyile tanımak fırsatını ve imkânını bulmalıdır.”⁸

Üstâd bildiği ve şiirimizin abide şahsiyetlerinden olan Yahya Kemal’in “Eski Mûsikî” şiirinin bir bölümünde dediği gibi:

Çok insan anlayamaz eski mûsikîmizden
Ve ondan anlamayan bir şey anlamaz bizden
(...)
Bu sazların duyulur her telinde sâde vatan
Sihirli rüzgâr eser dâimâ bu topraktan,

Tanpınar da bizim öz sanatımızın eski musikimiz olduğunu her fırsatta işaret ederek, bu musikinin derin ve yüksek kemali karşısında hayretini ve takdirlerini gizlememiş, düşüncelerini şu cümlelerle anlatmıştır:

“Hakikatte eski musikimiz belki bizim en öz olan sanatımızdır. Türk ruhu hiçbir sanatta bu kadar serbest surette kendi kendisi olmamış, bu kadar derin ve yüksek kemale mutlak bir hamle ile erişememiştir. O ne büyük ibdâ’dır; o ne zenginliktir.”⁹ Tanpınar; böylesine yüksek bir kültürle ve yüksek sanat zevkiyle ortaya konan eserleri, yaşadığı dönemdeki musiki eserleriyle kıyasladığında söyledikleri ise; bu alandaki yoksulluğumuzu en acı biçimde göstermektedir:

⁸ Yaşadığım Gibi.s.375-376

⁹ A.g.e. s.363

“Eski musikimiz bir medeniyetin zinde tarafıydı. Eski musikinin bugünkü mahsulleri ise içinden sıyrıldığımız bir âlemin çürümüş taraflarının son filizlerinin olup, birisi elbette öbürünün yerini tutamaz.”¹⁰ Hocası Yahya Kemal’in “ITRÎ” adlı şiirinin son bölümünde dediği gibi:

“Öyle bir mûsıkîyi örten ölüm,
Bir teselli bırakmaz insanda.
Muhtemel görmüyor henüz gönlüm;
Çok saatler geçince hicranda,
Düşülür bir hayâle, zevk alınır:
Belki hâlâ o besteler çalınır,
Gemiler geçmiyen bir ummanda.”

Şiirde musikinin etkisi olduğunu ve şiirin bir yanının da musiki olduğu bilinen bir gerçektir ve bu durumun kendisinde de çok büyük yer tuttuğunu ve onu ne kadar etkilediğini ifade ettiği şu cümleler çok çarpıcıdır:

“Ben bundan sonra yalnız musikiden bir şeyler ümit edebilirim. Hayatımı onun etrafında kurmaktan başka bir çarem yoktur. Bunu on yıldır düşünüyorum. Gecikmesi hiçbir şey ifade etmez. Tek çarelerde zaman kaybedilmesinin kıymeti olmaz. Ben ancak musiki-den hareketle, onun vasıtasıyla poetik dünyayı kurabilir, yani kendime bir iç âlem hazırlayabilirim.”¹¹

Fakat daha sonraki zamanlarında bunun pek de kolay ve aynı zamanda yeterli olmadığı kanaatine varan Tanpınar; yine de Türk toplumunun ruh dünyasını keşfetmek için musikiye yönelmek gerektiği tezini benimsemek anlamında bu iddiasını şu cümlelerle ortaya koyar:

“Bu cemiyeti ruhundan mı öğrenmek istiyorsunuz? Musikisine ve halk havalalarına, tekke nefeslerine bakacaksınız. O zaman bizi biz

¹⁰ A.g.e. s.364

¹¹ Tanpınar’ın Türküsü. s. 44

BEŞ ŞEHİR'DE TÜRKÜ VE ERZURUM BÖLÜMÜNDEKİ TÜRKÜLER

yapan, hayatla oynamaktan hoşlanan coşkunluğu, onun san'atta ifadesi olan büyük lirizmi keşfederdiniz. Halka ve onun aksülamellerine bakacaktınız. O zaman onu kendi zamanında ve bütün zamanları ve aksülamelleri içinde görürdünüz.”

Bu cümlelerden hareketle denebilir ki; kendini bilmenin, kendini ve toplumu tanımanın, o toplumun değerlerinin insanı olduğunu bilmenin, kanıyla, canıyla ona ait olduğunu hissetmenin kişide oluşturacağı dünyaya yabancı kalmak, anlaşılır ve kabul edilebilir bir hal değildir. Buna bütün kalbiyle inanıp, bunu da kelimelere dökten Tanpınar şöyle demektedir:

“Tesadüfen Dede’yi tanımışım. İnsanlığın ayrı bir yüzünü öğrenmişim. Yunus diye bir şairim, Nâbî diye acayip bir şairim var, o hâlde niçin bilmeyeyim!.. Bilmesem rahat edebilir miyim? Ve meselâ kendi kendime ‘Oh bugün şu Dede Efendi’yi de unuttum, yarın da İtrî’den kurtulsam....’ diyebilir miyiz? Dememiz doğru mu?”¹²

Tanpınar, eserlerinde ve yazılarında bilinçli olarak “Kendi Gök Kubbemiz” üzerinde durur. Bu kendi gök kubbemizin muhtevasını da farklı bir aydın bakışıyla ve ısrarla dile getirir. “Tanpınar’ın ‘büyük rüyası’ da bir bakıma ‘kendi gök kubbemiz’i simgeler. Bu gök kubbe dört ayak üzerine oturur. Mimari, şiir, müzik ve resmin yerine ikame edilmek üzere hat sanatı.”¹³

Tanpınar, eserlerinde klasik Türk musikisiyle halk musiki-sini birbirinden ayrı düşünmüş ve öyle değerlendirmiştir. Klasik musikinin dili, muhayyilesi ve aşkı üst perdedendir.¹⁴ Kültürel manada belli bir vasfı olan ve tahsiliyle, kendilerine ait yaşayış tarzıyla diğer halktan ayrılan kesime, kısaca elit diyebileceğimiz insanlara hitap etmektedir.

¹² Tanpınar’ın Türküsü. s. 45

¹³ Tahir Abacı, Gerçekçilik Açısından Ahmet Hamdi Tanpınar. İstanbul 2015, s.181.

¹⁴ Yaşadığım Gibi, s.360

Çalışmalarında ve hayat hikâyesinde, Batı'yı da iyi okuduğunu ve etüt ettiğini anladığımız Tanpınar, aslında Batı'yı ve Batı sanatını tanımanın yolunun da kendi sanat değerlerimizi tanıtmaktan, sevmekten, daha başka bir deyişle kendi özünü sevmekten geçtiğini örnekleriyle ifade eder:

Her san'atın cins tarafı birbirine benzer, Fuzulî'yi, Nef'î'yi hakikaten sevip anlayan bir muasır, ondan Avrupa şiirine, Goethe'ye, Shakespeare'ye çok kolay geçebilir. Behzad'ı veya şakirtlerini tanıyan elbette ki bir Watteau'ya herhangi bir resim terbiyesinden mahrum insandan daha çabuk ve zahmetsizce erişir. Dede Efendi ile beslenmiş bir ruh için ise Bach sadece bir kardeştir. ¹⁵

Klasik musikiyi bu kadar önemseyen Tanpınar için, halkın dinlediği havalar da önemsiz değildir ve bunu eserlerinde değişik vesilelerle birçok kere dile getirmiştir. Bir yerde söylediği gibi: “Şüphesiz klâsik musikimiz halk havaları ile beraber dünyanın en zengin denebilecek nağme hazinesidir. Bu musikiye bağlıyım. Fakat eksiklerini de inkâr edemem.” ¹⁶ Eserlerinde de bu iki tür müzik arasında hiçbir ayırım yapmamış ve klasik Türk musikisi kadar Türk halk musikisi üzerinde de durarak Anadolu halkının bütün bir hayatını yansıtan türkülerden, bugüne kadar benzerini görmediğimiz yorumlarla sözetmiştir. ¹⁷ Hasılı; Tanpınar'a göre musiki bizim “bütün medeniyetimiz”dir.

Tanpınar'ın Eserlerindeki Musikinin İçinde Türkülerin Yeri

Klasik Türk musikisi dendiğinde nasıl ki akla hemen şarkılar gelir, Türk halk musikisi dendiğinde de akla hemen türküler gelir. Tanpınar, Cumhuriyet dönemi Türk aydınları içinde

¹⁵ A.g.e. s.364.

¹⁶ Enginün, İnci-Kerman, Zeynep, Günlüklerin Işığında Tanpınar'la Baş Başa, İstanbul 2017.s.290.

¹⁷ Abacı, a.g.e.s.57.

türkülere dikkat çeken, bunları anlayıp yorumlayan ilk isimlerdendir. Bizim “değişmeyen yanımız” olan, “gösterişsiz, yoksul ve acılı” türkülerde Anadolu insanının bütün bir hayat macerasını görmek ve yaşamak söz konusudur. Gerek söyleyeni halk olan anonim türkülerde gerekse söyleyeni belli olan âşık türkülerinde bu hayat macerası bazen büyük bir hüznün ve ıstırapla, bazen de coşkuyla milletin maşeri vicdanında yankısını bulur.¹⁸

Çocukluğundan itibaren Tanpınar'ın halk musikisinin yaygın olarak icra edildiği yörelerde-Ergani Madeni, Kerkük, Erzurum, Konya gibi- yaşaması, ondaki dikkatlerin halk musiki zevkini edinmesine sebep olmuştur, denebilir.¹⁹

Türk halk musikisinde dile getirilen her konuda mutlaka bir yaşanmışlık söz konusudur. Bilhassa Erzurum'da edebiyat hocası olarak bulunduğu kısa süre zarfında hem halk musikisini hem de âşık kahvelerinde sanatlarını icra eden âşıkları tanıması, onun halk musikisine daha yakından eğilmesinin önemli sebeplerindedir.²⁰

“Erzurum'un mahallî musikisini anlatırken de kendisinden ‘Billür Piyale’yi-belki daha pek çok Erzurum türküsünü-dinlediği Hafız Faruk'un sesini bir daha duyamayacağı için, onun erken ölümüne içi yanmaktadır.”²¹

Memleketinin fakir insanlarıyla bir arada haşrolmak arzudur ki Tanpınar'ın “gösterişsiz, yoksul ve acılı” Anadolu'nun “başka türlü hasletleri”ni dile getiren türkülerini sevmesini sağlamıştır.²²

¹⁸ Tanpınarın Türküsü.s. 63.

¹⁹ A.g.e.s.63.

²⁰ Tanpınarın Türküsü.s. 63.

²¹ Orhan Okay, Bir Hülya Adamının Romanı/Ahmet Hamdi Tanpınar, İstanbul 2010(2.bsk.),s.147.) (Tanpınar'ın Türküsü.s. 64.)

²² Tanpınar'ın Türküsü.s. 65

Ahmet Hamdi Tanpınar, kültürümüzün her sahasını yoklayanecessüsü ile dikkati çeken bir fikir ve sanat adamıdır. Roman, hikâye ve makalelerinde zengin bir muhteva vardır. O, kurulacak yeni terkinin peşinde koşarken, mazideki kültür değerlerimizi çeşitli yönlerden değerlendirmiştir. Türkülerimizin asıl anlam ve önemini bize öğretenlerden biri de Tanpınar olmuştur. O, zaman zaman çeşitli eserlerinde türküler üzerinde durmuş, onları yorumlamıştır. Huzur romanının kahramanı İhsan, “*Her ninnide milyonlarca çocuk başı ve rüyası vardır.*” diye düşünür. Tanpınar da her çocuk gibi ninni ve türkülerin havası içinde büyümüştür. Türküleme olan ilgisi ve sevgisi çocukluk günlerinin hatırası ile beslenir.²³

İşte bütün bunlar sebebiyle, türkü denilince, akıllara başka yazar ve şairlerin yanı sıra, değeri ancak 20. yüzyılın son çeyreğinde anlaşılabilmiş büyük şair, romancı ve edebiyat tarihçisi Ahmet Hamdi Tanpınar da gelmelidir. Zira onun türküleme olan ilgisi ve bunun eserlerine yansması, bugüne kadar bazı makale ve birkaç kitap dışında geniş bir inceleme tabi tutulmamıştı. Türkülerle ilgili şu çarpıcı tespit ve teşhisleri birçok makale ve kitapta (Abacı, 2000, Bayramoğlu 2007, Erbay 2001, Karaca 2005, Kerman 2010, Kurnaz 2008, Yakıcı 2013, Albayrak 2016 gibi), ana fikri destekleyici unsur olarak kullanılmış, âdeta vecize hâline gelmişti: “Anadolu’nun romanını yazmak isteyenler, ona mutlaka bu türkülerden gitmelidir.”²⁴ “Yemen Türküsü ile ona benzer türküler, Anadolu’nun iç romanını yaparlar.”²⁵ “Di gel, di gel, daaaş gel!’ diye atılan çığlıklar bu toprağın üstünde yaşayanların asıl romanını; şartların ve zaruretlerin gerçek yüzünü

²³ Prof. Dr. Cemal Kurnaz, Türkülerin Gücü, Ankara 2013

²⁴ Ahmet Hamdi Tanpınar, , Beş Şehir, MEB Yayınları, 1000 Temel Eser Dizisi: 5, İstanbul, 105

²⁵ A.g.e.s.56

verirler.”²⁶ “Çerden çöpten yuva kurdum uçurmadım bala ben beytinin bütün bir hayat destanı olabilmesi için bir an gerçek bir romancı muhayyilesine çarpması yeter.”²⁷ “Yük vagonlarında isli lambaların altında bir yığın soluk ve yorgun benizli çocuk, birbirine yaslanmışlar, bu ezik, eritilmiş kurşun gibi yakıcı ve yaktığı yerde öyle külçelenen türkülerden birini söylüyorlardı.”²⁸

“Konya Hapishanesinin kadınlar kısmında yüzünü görmediğim, fakat sesini çok iyi tanıdığım bir kadın vardı. Akşam saatlerinde onun türkü söylemesini âdeta beklerdim. Ve bilhassa isterdim ki ‘Gesi bağlarında bir top gülüm var’ türküsünü söylesin. Bu acayip türkü hiç fark edilmeden yutulan bir avuç zehire benzer.”²⁹ “Devam etmesi gereken işte bu türküdür... Her şey değişebilir, hatta kendi irademizi değiştiririz. Değişmeyecek olan, hayata şekil veren, ona bizim damgamızı basan şeylerdir.”³⁰ “Halkımıza ve hayatımıza ne kadar yaklaşırsak, o kadar mesut olacağız. Biz bu türkülerin milletiyiz.”³¹ “Sabahleyin Hekimalipaşa Camii taraflarında idim. Kız çocukları türkü ile oyun oynuyorlardı. Tâ fetihten beri belki bu türküler vardı. Bu kız çocukları onları söyleyerek oynuyorlardı. İşte bu türkülerin devam etmesini istiyorum.”³² “Her ninnide milyonlarca çocuk başı ve rüyası vardır.”³³

“Hiç unutmam: Uludağ’da bir sabah saatinde, dinlediğim çoban kavalına birbirini çağırın koyun ve kuzu seslerinin sarıldığını gördüğüm anda, gözlerimden sanki bir perde sıyrılmıştır.

²⁶ A.g.e.s.57

²⁷ A.g.e.s.57

²⁸ A.g.e.s.103-104

²⁹ A.g.e.s.104

³⁰ Ahmet Hamdi Tanpınar, Huzur, Dergâh Yayınları İstanbul 2013,s.18

³¹ A.g.e.s.275

³² A.g.e.s.320

³³ A.g.e.s.18

Türk şiirinin ve Türk musikisinin bir gurbet macerası olduğunu bildirdim, fakat bunun hayatımızın bu tarafına sıkı sıkıya bağlı olduğunu bilmezdim. Manzara hakikaten güzel ve dokunaklıydı, beş on dakika bir sanat eseri gibi seyrettim. Bir gün Anadolu insanının his tarihi yazılır ve hayatımız bu zaviyeden gerçek bir sorgunun süzgecinden geçirilirse, moda sandığımız birçok şeylerin hayatın kendi bünyesinden geldiği anlaşılır.”³⁴

Tanpınar, çocukluğunun geçtiği veya daha sonra çeşitli vesilelerle bulunduğu Anadolu şehirlerinin halk kültüründen, özellikle türkülerinden de haberdardır ve yeri geldiğinde, başka özellikleriyle birlikte, türkülerden de söz eder. Türküleri anlatırken ve musiki açısından kıymetlerini yorumlarken çok değişik noktalara dikkat çeker ve onların Anadolu insanının hayatında nasıl bir yer edindiğine, doğuşlarının şekline kendine has bir vurgu yaparak, gönül dünyamızda bıraktıkları izi şu cümlelerle ifade eder:

“Erzurum’da kaldığım müddetçe mahallî diyebileceğimiz musikiyi şahsî bir macera gibi yaşamıştım. Fakat ancak yıllardan sonra onunla yeniden karşılaşınca, taşıdığı ıstırap yükünü anlayabildim. Tabî bu havaların hepsinde, olgun bir sanat kuvveti aramak, onlardan meselâ bir Tellâlzade’nin veya Tab’î Mustafa Efendi’nin, Sadullah Ağa’nın, Seyyid Nuh’un veya millî hayatın her yanını yoklamış bir deha olan Dede Efendi’nin eserlerinden bekleediklerimizi isteyemeyiz. Fakat bilhassa böyle olduğu içindir ki kendilerini yaratan insanların malıdırlar, bize toprağı, iklimi, hayatı, insanı, onun talihini ve acılarını verirler. Bir kere zihnimize takıldıktan sonra onların mucizeli bir nebat büyüşü ile bir an gelip dört yanımızı almamaları kabil değildir. Tabiatla doğrudan doğruya temas gibi insanı saran bir hummaları vardır. Şüphesiz bu eserler klasiklerden daha fazla geleneğe

³⁴ 34 Beş Şehir.s.2

tabidirler. Herhangi bir makamdan yürük semaî, bestekârdan bestekâra geçtikçe ayrı bir şey olur. Fakat bir mayanın, bir hoyratin değişmesine imkân yoktur. Asırların hazırladığı bu kadeh, olduğu gibi kalacak, içine dökülen her şeye kendi hususî lezzetini verecektir. Bu itibarla çeşnisi ancak coğrafyaya tâbi olan bir üslûptur, denebilir.”³⁵

Tanpınar'a göre türküler, hayatın sürekliliği içinde bir yığın değişmeye rağmen daimi kalan, aslı yanımızı ifade ederler. Yazar, Huzur isimli romanının kahramanı Mümtaz'a şöyle söyler: Mümtaz “**Aç kapıyı bezirgân başı**” diye türkü söyleyerek oyun oynayan kız çocuklarını görünce: “*Nuran bu oyunu çocukluğunda muhakkak oynamıştı. Ondan evvel annesi, annesinin annesi de aynı oyunu oynamışlardı. Devam etmesi gereken işte bu türküdür. Çocuklarımızın bu türküyü söyleyerek, bu oyunu oynayarak büyümesi... Her şey değişebilir, hatta kendi irademizle değiştirebiliriz. Değişmeyecek olan, hayata şekil veren, ona bizim damgamızı basan şeylerdir.*”³⁶ Huzur'da yine yazarın, bir başka yerde kahramana söylediği şu cümle adeta bizim hayatımızın özetidir: “**Biz bu türkülerin milletiyiz.**”

Beş Şehir'in Erzurum Bölümünde Türküler

Türküler, folklor varlığımız içinde nasıl ayrı bir yere sahipse, Erzurum türküleri de, türküler içinde ayrı bir yere sahiptir. Her ne kadar, bugünün Erzurumlusu türkülerine gerektiği gibi sahip çıkamıyorsa da; geçmişte durumun böyle olmadığını, o yılların Erzurum'unu anlatan kişilerin yazlarından okuyoruz. Tanpınar'ın; “(...) *Musiki zevki de böyle idi. Bütün Erzurumluların bildiği Bar oyununda.....*” şeklindeki

³⁵ A.g.e.s.52

³⁶ Huzur, s.18

ifadesi, bunun en iyi delillerinden biridir. Ne var ki; yine de şu soruyu sormalı kendine her Erzurumlu: Bugün kaçımız biliyoruz Erzurum barlarını ya da Erzurum türkülerinden birinin sözlerinin tamamını? Hâlbuki “*Erzurum, yalnız dadaşların değil; efsânelerin, destânların, türkülerin, koşmaların da vatanıdır. Bir Erzurum barındaki davulun tokmağı, gazilerin destânlarını dile getirirken, Erzurum’u kucaklayan yüzyıllar, efsânelerle, hikâyelerle süslenir.*”³⁷

Türkülerde yöre önemlidir ama bir yöreye ait olan türkülerde, başka yörelerin de kokusu, tadı, söyleyişi hissedilebilir. Bu da göstermektedir ki; yöresi Sivas ya da yöresi Erzincan olarak geçen türkülerin hepsi o yöreye ait değildir. Uzaklardan bir geliş vardır ve o yörede konaklayan türkü orada sevilmiş ve zamanla oranın malı sayılmıştır. Bu durum Erzurum türküleri için de geçerlidir. Tanpınar’ın ifadeleriyle;

“*Bu türkülerle şarkıların hepsinin Erzurum’un kendi malı olduğu iddia edilemez. Bazıları Erzurum’da doğmuşlardır. Bir kısmında Azerbaycan ile Kafkasya ile sıkı münasebetin doğurduğu tuhaf bir çeşni, bütün melez şeylerdeki o marazî hislilik vardır. Birtakım hoyratlar, mayalar bütün Bingöl havalisinin malıdır; Bingöl çobanlarının koyun otlatırken çaldıkları kaval nağmelerinden izler taşırlar. Bunlardan bazıları, bu çobanların ıssız dağların birinden öbürüne ünleyişlerine benzeyen seslerle başlar. Bir kısmı, Yemen Türküsü gibi, Harput ağzıdır. Bazısı İstanbul’da çıkmış, kervan yoluyla Zigana’yı, Kop’u; yahut da Samsun, Sivas, Erzincan yoluyla Sansa’yı geçerek uğradığı yerlerden bir yığın hususilik alarak Erzurum’a gelmiştir. Kiminin bestesi yerli, sözü başka yerlendendir. (Mesela; Âşık Sümmani’nin “Ervah-ı ezelde levh i kalemde / Şu benim bahtımı kara yazmışlar / Bilirim güldürmez*

³⁷ Mehmet Önder, Şhirden Şhیره Anadolu, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları 1997, s.174

devr i âlemde / Bir günümü yüz bin zara yazmışlar” deyişinde olduğu gibi; söz Erzurum yöresinindir, ama makam Erzincan yöresine aittir. İ.B.) *Kiminde dışardan gelen beste, makamın biraz daha üstüne basmak yahut kararını değiştirmek suretiyle yerleşmiş, bu dağların, yaylanın malı olmuştur. Fakat hepsi birden bize büyüü bir ayna gibi Erzurum'u, gurbeti verirler. Bunlar arasında Yayla Türküsü'nü başta sayabiliriz:*

Yaz gelende, çıkam yayla başına,
Kurban olam toprağına, taşına.
Zalim felek ağı kattı aşına
Ağam, nerden aşar yolu yaylanın?

diye başlayan bu acayip, kudretli ızdırıp, hangi ümitsiz gurbetten doğmuştur? Hangi zindanda havasızlıktan boğulduktan sonra, ruh birdenbire bu geniş, bu hür havaya kavuşur; bu çimen, bu taze sağılmış süt, koyun sürüsü, kır çiçeğı kokusunu, bu dalga dalga büyük dağlar rüzgârını nereden bulmuştur? Sila hasreti bu kadar geniş bir bayrağı pek az açmıştır. Ses bir kartal gibi süzülüp yükseldikçe ruhumuzu da beraberinde sürüklüyor. Yolda sevdiklerini eke eke kendini Suşehri'nde veya Sivas'ta bulmuş hangi biçare, sadece hatırlamanın kuvvetiyle bu yüksekliklere erişti?”³⁸

Günümüzde hemen birçok yerin türküleriyle ilgili yayınlar çıktı. Bir bütün halinde Erzurum türkülerini ele alan yayını ise; Erzurum Halk Oyunları-Halk Türküleri Turizm Derneğinin uzun yıllar başkanlığını yapan folklor araştırmacısı rahmetli Sebahattin Bulut ve ondan daha kapsamlısını TRT Erzurum Radyosunun değerli ses sanatçısı Kenan Tuna yaptı. Sebahattin Bulut'u hürmetle yâd ederken, türkü dünyamıza sadece sesle değil, kalemle de katkıda bulunan sanatçıya da teşekkür

³⁸ Beş Şehir.s.52

etmemiz gerektiğini buraya not ettikten sonra, Tanpınar'ın "Beş Şehir"de Erzurum türküleriyle ilgili olarak yazdıklarını okumaya devam edelim:

*"Yemen türküsünü okuyalım:
Mızıkaya çalındı, düğün mü sandım,
Al beyaz bayrağı gelin mi sandın,
Yemen'e gidene gelir mi sandın?"*

*Dön gel ağam, dön gel dayanamiram,
Uyku, gaflet basmış, uyanamiram,
Ağam öldüğüne inanamiram...*

*Ağamı yolladım Yemen eline,
Çifte tabancalar takmış beline.
Ayrılmak olur mu taze geline?
(Döşeme)*

*Akşam olur, mumlar yanar karşımda,
Bu ayrılık cümle âlem başında
Gündüz hayalimde, gece düşümde.
(Döşeme)*

*Koyun gelir, kuzusunun adı yok,
Sıralanmış küleklerin südü yok;
Ağamsız da bu yerlerin tadı yok.
(Döşeme)*

*... Anadolu kadınları, bu türkülerle, redif, ihtiyat, müstahfaz adlarıyla evlerinden alınan, bir daha memleketlerine dönemeyen erkeklerine ağlıyorlardı. Fakat bizim acılarımız nedense hapsedilmeye mahkûmdur. Onlar, dinlenilmesi sadece tesadüfe bağlı birkaç türküde yaşıyor... Bugünkü nesil ortadan çekilince belki onlar da kaybolacak."*³⁹

³⁹ A.g.e.s.53

Burada sevinilmesi gereken nokta şu ki; durum, hiç de yazarın öngördüğü biçimde tahakkuk etmemiş, Anadolu insanının tarih macerası, kimliği, aşkları, sevgileri, dostlukları bugün dahi türkülerde yaşamaya, şarkılarda terennüm edilmeye, dillerde dolaşmaya devam etmiştir. Edecektir de... Çünkü acıları yeni acılar takip etmekte, şanssızlıklar bir türlü peşini bırakmamaktadır Anadolu insanının... Dün olduğu gibi bugün de, ne yazık ki, iç ve dış mihrâkların parçalama oyunlarına, bilinçsizliğimize ve tedbirsizliğimize yüzlerce, binlerce insanımızı şehit vermeye devam etmekteyiz.

“Yemen; Anadolu'nun çektiği acıların bir parçası, hatta en küçüğüdür. Daba acıklısı var: Verimsiz bir toprağın getirdiklerine beş on kurruş eklemek için memleketinden ayrılıp İstanbul sokaklarında kaybolan zavallılara arkada kalanların hasreti...” “Di gel, di gel, daaş gel!...” diye atılan çığlıklar bu toprağın üstünde yaşayanların asıl romanını, şartların, zaruretlerin gerçek yüzünü verirler.”⁴⁰

Bu kayboluş, henüz son bulmamış, hatta azalmamıştır bile... Köyünde toprağını, meskenini, yaşantısını bırakanların çoğu, İstanbul sokaklarında kaybolmaya koşturmaktadır. Büyük şehre göç ederken elinde onu koruyacak hiçbir silahı yoktur. Ne bilgisi vardır, ne bilinci ve ne de eğitimi... Hızlı değişim sonucunda elinde kalan yarım yamalak kültürü bile köyünde koymakta ve öylece göçmektedir İstanbul'a... Topraklarını, meskenini ve yaşantısını mahzun bırakarak... Gittiği yerde onu bekleyen tehlikelerden habersizdir bu gidişte... Ki bunlardan bazıları, bulunduğu yere uyum sağlayamama, kültürel dinamikleri olan yeni bir yaşantı oluşturamama ve kalmayı başaramadığında geriye dönme cesaretini bulup bulamamadır... Zihnimizi sürekli meşgul eden bu “göçüş”e kısa değinmelerden sonra yine aradan çekilelim.

⁴⁰ A.g.e.s.55

“Bunların birinden aldığım: Çerden çöpten yuva kurdum,/ Uçurmadım bala ben... beytinin bütün bir hayat destanı olabilmesi için bir an gerçek bir romancı muhayyilesine çarpması yeter. Bu halk havaları içinde beni en çok saran Billûr Piyâle oldu:

*Nezaket vaktinde serv-i bülendim,
Salın, refîâre gel yasemenlikte.
Kimseler görmemiş , canım efendim,
Sen gibi bir dilber gülbedenlikte.*

*Bezme teşrif eyle, ey çeşm-i âfet!
Bu şeb hane halvet, eyle muhabbet
Baş üzre yerin var, teklif ne hacet?
Sen bir gülsün, gezme her dikenlikte*

*Çağırırım, çağırırım yanıma gelmez,
Bülbülden öğrenmiş, dikene konmaz.
Yüz bin öğüt versem biri kâr etmez*

*Aslı da beyzadelim, sen safa geldin!
Billûr piyalelim, bize mi geldin?*

Bin türlü acemiliği, saflığı içinde, bu küçük parça baştan aşağı incelik, zevk, lezzettir. Gerçekten billûr bir kadeh... Belki büyük bir geleneğin son tezgâhında yapıldığı için küçük bir çatlaklığı, tadını arttıran bir donukluğu var. Fakat meselâ Behzad'ın elinden çıkmış bir minyatür kopyası gibi bütün bir tarz, bütün bir edâdır.. Asıl güzel tarafı, bu küçük billûrdan bütün zevki, hayatı, düşünceyi, zaman telâkkisini fişkirtan bestedir. Esnaf sıra gezmelerinde söylendiği tahmin edilen bu türkiye Orta Anadolu'da da rastlanıyor.

Fakat Erzurum'da şimdi artık sesini duyamayacağım Hâfız Faruk'tan dinlediğim şeklinde, oraya mahsus bir çeşni ayrılığı gösterdiği, tadının daha keskinleştiği muhakkaktır. Billûr Piyale, bizi “mahallî klasik” adını verebileceğimiz orta sınıf musikisine götürür:

Bu sınıf musikisinin daha belli hususilikler taşıyan eserlerine geçmeden önce, iki türküden bahsetmek istiyorum. Bunlardan biri, Billür Piyale gibi oyun havası olan Sarı Gelin'dir.. “Erzurum çarşı pazar” diye başlayan bu türkünün canlandırma kudretine daima hayran oldum.”⁴¹

Tanpınar'ın da belirttiği gibi, bu türkünün sözlerinde, insanın hayal dünyasını müthiş şekilde canlandıran bir yön var. Türküyü dinlerken, insanın gözlerinin önünden, o günler bir film şeridi gibi geçmekte, eskinin Erzurum'u, çarşıları, pazarları, mekânları ve insanlarıyla arz-ı endam etmektedir. Ve bu filmin karelerinde bir kız görürsünüz, elinde divit kalem, dertlere derman (bazı yerde katle ferman) yazan... Salına salına yürür bu kız... Boyu, posu, kaşı, gözü, bakışı, duruşu Erzurum'u çağırır ve her hali bu şehri anlatır... Yanmış yakılmış, sevdası sinisini yakmış ama bir türlü yârinden karşılık alamamış talihsiz âşıkların derdidir onun yazdığı... Bilinen ama anlatılmayan, düşünülen ama söylenemeyen dertleri hep o kızın kalemı anlatır... Hep o kızın tavrı, edası söyler. Güzelliği ise dillere destandır bu kızın... Son yıllarda kime ait olduğu konusunda değişik görüşler ileri sürülen ve fırtınalar koparılan türkü, bir bağı yanık tarafından ona yakılmıştır ve herkes hayrandır ona... Bir bakışı cihanı degen kızın, bakışının değdiği her civândan bir 'ahhh' nidası yükselmektedir. İşte böylesine anlamlı, insanın hayal dünyasını böylesine renklendiren bir türküdür 'Erzurum çarşı pazar/ İçinde bir kız gezer.' Tıpkı; bu yazdıklarımda görüleceği üzere, benim hayal dünyamı renklendirdiği gibi...

“İkincisi Yıldız Türküsü diye tanıdığımız parçadır. Bu türküde insan sesi yıldız parıltılarıyla, onların bu iklimde her şeye sindirdikleri talih sezişiyile, bir nevi hırafeyi andıran bir korkuyla dolup boşalır. Sonuna doğru çeşit çeşit renkler her yanımızı esrarlı bir şafak ışığıyla

⁴¹ A.g.e.s.56

sararlar. Bir billür prizmada ömrün rüyasını seyredersiniz. Sözlerinde sert, hoyrat, Tanrı çehresiyle geçen Kervankıran'a rağmen bu türküde hiç bir büyüklük kaygısı yoktur. Daha ziyade, penceresinden ayı ilk defa gören bir çocuğun mırıldandığı o garip şeyler gibi, yarı duaya, yarı türküye benzer. Fakat belki de bunun için bizi sırrın ta ortasına atar. ⁴²

Erzurum'un bu meşhur sarı yıldız türküsünde, **"Kervankıran"** lakabıyla adlandırılan yıldızın, aldatıcı görüntüsüyle koca bir kervanı helâk etmesi, karlara gömmesi, hazin bir şekilde dile getirilmektedir. Halk muhayyilesi ise; **"beller büken, evler yıkan"** yıldıza bu türküyü yakmıştır.

Bu cümleden olarak bir de şunu söyleyelim ki; yıllardır mazinin kanatları altına sinen ve nerdeyse hafızalardan silinme noktasına gelen bu türkü, son yıllarda yeniden su yüzüne çıktı ve nisvana terkedilmişlikten kurtuldu. Okuyuşlarıyla bu türküyü bize tekrar hatırlatan sanatçıların isimlerini burada zikretmekten ziyade, şunu söylemek belki daha doğrudur:

Radyolarımızda, bu ve bunun gibi türküleri; çok hantal ve türkünün insana anlatmak istediklerini ortaya koymaktan uzak bir şekilde icra edilmesi mahkûm etmiştir unutulmuşluğa... Zaman içerisinde, asıl yapıyı bozmadan, yapılması gereken yenilenmeler bir türlü yapılmamış, yapılmak istenmemiş, bundan da şahsî birtakım menfaatler gözetilmiştir. Bu arada, olan türküye ve türkülerimize olmuştur. Konuyu enine boyuna inceleyen ve bu konuda çok değerli yazılar kaleme alan Ali Osan Öztürk'ün cümlelerini buraya almakta yarar görüyoruz:

"Bugün ülkemizde bir "arabesk" tartışması sürüp gidiyor. Yine bir iki dikkatli gözün dışındakilerin farkedemediği bir şey var ki; bu şarkılar bugün büyük ölçüde halk türkülerinin işlevini üstlenmişlerdir ve denilebilir ki, basın-yayın araçlarının verdiği hızla alışılmışın dışında değişime uğrayan hayat şartları sonucunda, eskiden olduğu

⁴² A.g.e.s.56

gibi yayıldıkça değişen, değiştikçe o bölgenin insanının gereksinimini karşılayarak, sübab görevi üstlenen türkülerimiz bu işlevi yerine getiremez olmuşlar; çağın, şehirleşme ve eğitim gibi gelişmelerin gerisinde kalmışlardır.”⁴³

Yine Tanpınar'a göre Erzurum türküleri; “*Son zamanlarda ölen Hacı Hâfız Hâmid'in* ⁴⁴ *Tatyan bestesi* ⁴⁵ *Erzurumlu Kâmi (Tivnikli Kâmi) adında bir şairin, şöyle böyle bir şiirinden birdenbire altın çizgilerin hendesesi ni fışkırtan acaip bir beste Erzurum'un mahalli klâsiğine en güzel örnektir. Doğu ve şimaldoğu tesirinin az çok karıştığı birkaç beste bu sıraya konmalıdır. Tatyandan daha pürüzsüz, daha temizî şehrin büyük hemşerilerinden biri olan, ondan Marifetname'sinde “belde-i tayyibemiz Erzurum-ı rif'atlüzum” diye bahseden İbrahim Hakkı'nın Su manzumesinin bestesidir.*

*Su vâdi-i hayrette, / Her senk ile cenk eyler.
Deryasına vuslatta, / Aheng i pelenk eyler.*

⁴³ Ali Osman Öztürk, Türkü Yazıları, Ankara, Milli Folklor Yayınları 1995, s.12-13

⁴⁴ Lalapaşa Camii İmam ve Hatibi. Kitapçızadeler'den... 1873 yılında Erzurum'da doğmuş, 13.3.1931 yılında vefat etmiş. (Sebahattin Bulut, “Erzurum'da İz Birakanlar “)

⁴⁵ Erzurum Halk Musikisinin klâsik örnekleri arasında tadına doymadan dinlediğimiz “Tatyan”ların en meşhuru, yerli hançereden gönüllere serpilten: “*Yandı canım tende, ey revanım bir su ver / Kurudu sâki hararetten dehanım bir su ver*” beyti ile başlayan ve pek çok okunan Fuzûlî tarzında bir gazeldir ki, Tivnikli Halid Kâmi, (vefatı 1841) bunu köyün Altunbulağ'ından su doldurmaya gelen sevgilisine söylemiştir. Zaten gazelin sonundaki: “*Sıva beyaz kolların Altınbulak'tan Kâmiyâ / Ey dudağı havz'î keveser'den nişanım bir su ver;*” beyti, bu rivayeti vesikalandırıyor. Erzurum'un yine kuvvetli halk şairi Erbâbî'ye, ayrıca Bayburtlu Zihni'ye nâzire olarak yazılan bu gazeli, sonradan çok kimselerin tanzir etmiş olduklarını görüyoruz; bunların da meşhuru Kindıgılı Şeyh Hüseyin Gedaî Efendi'ye (Alvar İmamı diye tanınan Muhammed Lütfi Efendi'nin babası) ait olanıdır. (Cemâlettin Server Revnakoğlu, Tarih Yolunda Erzurum Dergisi, Erzurum Tanıtma ve Araştırma Derneği, 1 Mart 1959, Sayı 2, s.10)

*Su havza kudum eyler, / Şevkiyle hücum eyler.
Geh nağme-i Rûm eyler, / Geh raks-ı Frenk eyler. kıtaları bu muta-
savvıf âlimin, akike veya yıldıztaşına kazılmış o eski mübürleri andıran:
Hiç ummadığın yerde, / Nâgâh açılır perde,
Derman erişir derde, / Mevlâ görelim neyler, / Neylerse güzel eyler.
beşliğini aratmayacak kadar kuvvetlidir.”*

Bazı yazarlar; o günkü Maarif Vekâleti'nin Ahmet Hamdi Tanpınar'ı niye kendi şehirlerine de göndermediği konusunda üzülürler. Zira çok haklıdırlar. Aslında imkân olsaymış da, yazarın o güçlü kaleminden şehirlerimizin birçoğu istifade etselermiş. Ne var ki o günün şartlarında bu hem kolay değil ve hem de nasip işi.

Biz de bu durumdan mülhem olarak diyoruz ki; o günün Maarif Vekâleti iyi ki Tanpınar'ı Erzurum'a göndermiş ve ortaya; türkülerinin ve insanların böylesine güzel anlatıldığı bir Erzurum bölümü çıkmış. Türk edebiyatının bu büyük yazarını, bu yazı vesilesiyle bir kere daha rahmet, minnet ve şükranla anıyoruz.